

Recenzijos, apžvalgos

E. Remecas. Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis.

Vilnius, 2003. 107 p.

Dar 2002 metais iš laikraščių publikacijų ir interneto žinučių patirta apie lobį, rastą kasinėjant Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, perduotą Lietuvos nacionaliniam muziejui. Netgi iš fragmentiškų preliminarių pranešimų specialistams tapo aišku, kad radinys neeilinis, žadantis duoti daug naujos informacijos Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės (LDK) numizmatikos mokslui. Lobis priskiriamas permainingam LDK raidos tarpсниui – XIV a. pabaigai, susijusiai su rūmų perversmais, sparčia valdovų kaita, sukėlusia daug nevienareikiškiškai vertinamų LDK monetų kalybos permainų. Juolab kad tai sutampa su lietuvių sidabro pinigų – kapų atsiradimu ir pirmųjų lietuviškų monetų kalybos pradžia, sukėlusia mokslinę diskusiją, besitęsiančią bemaž du šimtmečius.

Ir štai po metus užtrukusio lobiaus restauravimo, inventarinimo ir aprašymo, mokslo visuomenė pagaliau sulaukė išsamaus lobiaus aprašymo, kurio autorius – Lietuvos nacionalinio muziejaus numizmatas Eduardas Remecas – yra betarpiškai susijęs su lobiaus radimu ir išsaugojimu. Puošnus numizmatikos veikalas „Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis“, išleistas Lietuvos nacionalinio muziejaus kartu su Pilių tyrimo centru „Lietuvos pilys“, yra puiki dovana Mindaugo karūnavimo 750-mečiui. Iki knygos pasirodymo apie lobiaus monetų išvaizdą buvo galima kalbėti tik bendrais bruožais (tipas, kiekis, būklė), o dabar visas monetas galima tyrinėti žvelgiant į puikias spalvotas fotografijas, išspausdintas pagal aukščiausią pasaulinį poligrafijos standartą. Metrologiniai visų monetų ir vieno tribriaunio sidabro lydinio parametrai pateikti lentelėse.

Vilniaus Žemutinės pilies lobį sudaro viena tribriaunio lietuviško sidabrinio lydinio pusė, 62 lietuviškos monetos, Prahos grašio fragmentas ir susilydęs sidabro gabalėlis. Lobiaus sudėtis unikali tuo, kad kartu su sidabro lydiniais jame yra net penkių tipų itin retų lietuviškų monetų, kurias knygos autorius priskyrė Jogailos (1377–1392) ir Vytauto (1392–1430) valdymo laikotarpiui. Lietuviškos monetos yra šių tipų [pateikiami pagal knygos autoriaus įvardijimą – St. S.]: *Portretas / Žvėris (liū-*

tas) (18 vnt.), *Žuvis-žiedas / Dvigubas kryžius skyde* (16 vnt.), *Raitelis / Dvigubas kryžius* (14 vnt.), *Ietigalis su kryžium / Įrašas PEČAT* (13 vnt.), *Žvėris (liūtas) / Erelis* (1 vnt.). Pažymėtina, kad su tribriaunėmis kapomis (lietuviškais sidabro lydiniais) iki šiol dažniausiai rastos monetos *Ietigalis su kryžium / PEČAT* (Šančių, Skraičionių, Pievagalių lobiai), arba *Raitelis / Dvigubas kryžius* (Raudondvario, Mitkiškių lobiai). O Vilniaus Žemutinės pilies lobyje yra visa sklaida lietuviškų monetų, apimanti laikotarpį nuo tribriaunių kapų (lydinių) liejimo iki 1392 m. (anot E. Remeco, iki 1396 m.). Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad Jogailos monetų su *Dvigubu kryžium* nerasta kartu su *PEČAT* tipo monetomis, o šiame lobyje rastos *PEČAT* tipo monetos daugiausia yra lengvosios (tik vienos monetos masė 0,91 g, o kitų – tarp 0,37 ir 0,6 g).

Neabejotinas autoriaus indėlis į lietuvišką numizmatiką – tai Jogailos monetų *Raitelis / Dvigubas kryžius* kirilica įrėžtos abiejų monetos pusių legendų perskaitymas kaip *КНАЗЪ ЯГА П* (kunigaikščio Jogailos ženklas). Tai gi šio tipo monetų atribucija baigta, nes nebeliko argumentų kitai nuomonei. Kad tai Jogailos monetos, kaltos po jo vedybų ir Lietuvos krikšto, rodo krikščioniškas *Dvigubas kryžius*, vartotas ne tik Jogailos, bet ir Lenkijos karalienės Jadvygos bei jų vaikų Vladislavo Varniečio ir Kazimiero (Kałkowski, 1974).

Kitas svarbus E. Remeco pastebėjimas yra susijęs su monetomis *Portretas / Žvėris (liūtas)*. Nors pagal legendos fragmentus nepavyko perskaityti jos teksto, svarbu ir tai, kad išskirtos dvi šių monetų atmainos – kirilicos ir gotiškais (lotyniškais) rašmenimis. Pastebėta, kad šiose atmainose stilistiškai skirtingai vaizduojamas ir valdovas bei jo karūna – monetose su kirilicos legenda portretas yra stilizuotas, supaprastintas, o monetose su gotiška legenda – realistiškas, detalizuotas. Padaręs prielaidą, kad monetose pavaizduotas karūnuotas valdovas yra Lenkijos karalius Jogaila, autorius priėjo prie logiškos išvados, kad monetos galėjo būti nukaltos ne anksčiau kaip 1386 m. kovo 14 d. (Jogailos karūnavimo Lenkijos karaliumi diena).

Numizmatinis atradimas yra iki šiol nežinota vietinė lobio moneta *Žvėris (liūtas) / Erelis*, kurią autorius priskiria Jogailai, kaldinusiai šias monetas po 1386 m.

Abejones kelia visų lobio monetų nominalo įvardijimas denaru (1/10 grašio dalis). Kaip matyti iš pateiktų metrologinių duomenų (104–107 p.), monetų (nesudilusių ir nepažeistų) masė svyruoja nuo 0,246 g (*Portretas / Žvėris (liūtas)*; 8.8-II) iki 0,908 g (*Itigalis su kryžium / PEČAT*; 49.1-Ia)), taigi iki 3,7 kartų. Vargu ar tokią didelę masių sklaidą būtų galima paaiškinti *al Marco* kalimo principu ir teigti, kad visų monetų nominalas tas pats.

Nors autorius šį lobį vertina kaip išskirtinį, unikalias sudėties, kaip vieną svarbiausių iš visų iki šiol Lietuvoje rastų lobių (su kuo pagrįstai galima sutikti), sprendžiant pagal mokslinį lobio tyrimo rezultata, tuo būtų galima ir suabejoti. Jeigu neskaitytume naujo tipo monetos (*Žvėris (liūtas) / Erelis*), susidaro įspūdis, kad ne kažin ką naujo ir davė lietuviškai numizmatikai šis lobis.

Tai, kad autorius, gavęs tokią unikalią medžiagą, nepadarė, net nebandė padaryti išvadų, galinčių naujai nušviesti diskutuotinus lietuviškos numizmatikos klausimus, pagaliau nepalikti neatsakytų lobio monetų atribucijos klausimų, matyt, ir yra pagrindinis šio veikalų trūkumas. Gal ne tiek trūkumas, kiek neišnaudota galimybė. Knygos autorius pasitenkino lobio įkomponavimu į R. Kiernowski (Kiernowski, 1982, s. 129–169) dar 1982 m. sukurtą LDK monetų atsiradimo versiją, anot kurios, LDK monetos pradėtos kaldinti tik po Jogailos tapimo Lenkijos karaliumi 1386 m. ir Lietuvos krikšto 1387 m. Ši akivaizdžiai prolenkiška hipotezė atmetė bet kokią galimybę pagoniškai LDK kaldinti monetas, suponuodama nekrikščioniško krašto ekonominį atsilikimą, o dėl to sulaukė kritikos (Terleckas, 2002, p. 60–72), (Sajauskas, Kaubrys, 1993). Kartu pagal šią hipotezę atmesta daugelio mokslininkų, numizmatų (Michelbertas, 1989, p. 35–38), (Aleksiejūnas, 1985) ir archeologų (Святцкас, 1996) nuomonė, kad monetos *Itigalis su kryžium / PEČAT* yra ne vėlyviausios (Vytauto), bet ankstyviausios (Algirdo). Ignoruojama taip pat ir moneta iš Borščovo (Ukraina) lobio. Jame moneta *Itigalis su kryžium / PEČAT* rasta kartu su Vladimiro Algirdaičio bei Aukso ordos monetomis, kurių vėlyviausia yra Tochtamyšo 1380–1381 m. dirhamas (Kozubovski, 1994, p. 121–140).

Savaime aišku, kad pirmųjų lietuviškų monetų kalybą siejant su Lietuvos krikštu, būtina neigti ir Trakų ku-

nigaikščio Kęstučio (1345–1381, 1381–1382) vasalinių monetų kalybą. Kaip argumentą, jog Trakų kunigaikštis (1345–1381) ir didysis Lietuvos kunigaikštis (1381–1382) Kęstutis negalėjęs kalti monetų *Gedimino stulpai / Itigalis su kryžium*, E. Remecas pateikia faktą, kad Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobyje nerasta nė vienos tokios monetos (48 p.). Pritaikus šį metodą Šančių lobio monetoms (jame iš lietuviškų monetų rastos išskirtinai tik monetos *Itigalis su kryžium / PEČAT*, iš viso 87 vnt.), išeitų, kad tuo metu, kai buvo kalamos *Itigalis su kryžium / PEČAT* tipo monetos, Jogailos monetų dar nebuvo. Taigi Šančių lobio monetos negali būti priskirtos Vytautui. Lygiai taip Verkių lobio lietuviškos monetos (iš lietuviškų monetų jame rasta tik 2089 vnt. monetų *Gedimino stulpai / Itigalis su kryžium*) nukaltos anksčiau už Jogailos monetas (t. y. Kęstučio laikais), nes Verkių lobyje nėra nė vienos Jogailos, juo labiau Vytauto, monetos. Autoriaus logika būtų galima remtis tik tokiu atveju, jeigu būtų žinoma, kad tam tikrų monetų tipų paplitimo arealai sutampa. O Vilniaus Žemutinės pilies lobio monetos yra itin retos ir paplitusios labai nedideliame plote tarp Vilniaus, Utenos ir Kernavės (žr. topografinius žemėlapius, 15, 18 ir 23 pav.), taigi lokalias. Pažymėtina, kad ir pats lobis rastas Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje, kur greičiausiai buvo ir monetų kalykla – tai taip pat liudija ir lobyje rastas susilydęs sidabro gabalėlis. Sunku būtų įsivaizduoti, kad Jogailos ir Skirgailos mirtino politinio priešininko Kęstučio pinigai būtų jų vartojami sostinėje Vilniuje. Labiau tikėtina, kad jos, kaip „moneta non grata“, Vilniuje galėjo būti naudojamos nebent kaip žaliava jogailiškėms monetoms gaminti.

Padaręs prielaidą, kad tik du valdovai (Jogaila ir Vytautas) XIV a. kaldino lietuviškas monetas, knygos autorius pateko į heraldines pinkles: visi heraldiniai simboliai, pavaizduoti lobyje rastose monetose, dažnai po du vienoje monetoje – *Itigalis, Dvigubas kryžius, Žvėris (liūtas), Raitelis, Gedimino (Gediminaičių) stulpai* – turi būti paskirstyti tik šioms dviem, XIV a. pabaigoje inirtingai tarpusavyje kovojusiems valdovams. Autoriui tai nepasisekė, todėl itin dažnai šio lobio monetose figūruojantis simbolis *Žvėris (Liūtas)* tapo... visos Rusijos simboliu (30 p.).

Nepaaiškinus, kuriam Aukso ordos chanui priskirtina dviejų supintų širdžių pavidalo tamga, Jogailos (?) monetose pavaizduota virš Liūto, abejotina, ar tai iš tiesų yra Jogailos vasalinio pavaldumo ženklas – tamga. Anot N. Lichačiovo (Лихачев, 1930, c. 101–105), tai viso labo

tik totoriškas ornamentas, nesietinas nė su vienu Aukso ordos chano, vaizduojamas, dažnai net kelis kartus, šalia tikrosios chano tamgos. Kita vertus, jeigu šis ornamentas (anot E. Remeco, tamga) yra priedas prie Aukso ordos valdomos visos Rusios simbolio *Žveries (liūto)* (30 p.), tai ką reiškia totoriški ornamentai prie Jogailos Dvigubo kryžiaus simbolio monetose *Žuvis-žiedas / Dvigubas kryžius* (31, 90–94 p.)?

Dar keisčiau atrodo atkaklus kartojimas, kad minėtų monetų su totorišku ornamentu abipus Dvigubo kryžiaus kitoje pusėje yra krikščionybės simbolis *Žuvis-žiedas*. Tokia šio siužeto interpretacija buvo iškelta E. Ivanausko (Ivanauskas, 2002, p. 47–52), kai buvo žinoma vos viena dvi šio tipo monetos su nelabai aiškiai iškalto antrosios pusės siužetu. O žvelgiant į 14 šio lobio monetų, beje, dauguma jų nesudilusios, gerai išsikalusios, reikia turėti ypač lakią vaizduotę, kad įžiūrėtum žiedo mauti ant piršto skylę arba žuvis galvą ir uodegą. Ir atvirkščiai, bent kiek susipažinus su Aukso ordos (Tochtamyšo) numizmatika, negalima nepastebėti šių monetų stilistikos panašumo (stambių taškų gausumas, taškiniai apvadėliai ir kt.). Ar tai ne Aukso ordos dirhamų sekimas (imitacija), būdingas ir kitų to meto LDK kunigaikščių – Vladimiro Algirdaičio (Kijevo), Kaributo Dimitro (Naugardo Seversko) monetoms? (Kozubowski, 1994, c. 121–140; Ivanauskas, 2000, p. 47–52).

Reziumuojant galima tik apgailestauti, kad knygos autorius, tirdamas lobjį, neįžvelgė „konflikto“ tarp šio lobio monetų ir viso iki jo radimo buvusio lietuviškos numizmatikos paveikslu. O jeigu pastebėjo neatitikimus, tai tikslingiau būtų buvę ne sprauti per jėgą naujus faktus į siaurus senus rėmus, bet drąsiais potėpiais „perpiešti“ visą lietuviškos numizmatikos paveikslą, nesidairant į sveti-

mus dievus, o pripažįstant tik moksliniais argumentais ir griežta logika pagrįstus faktus. „Bepiešdamas“ autorius galbūt būtų supratęs, kad Jogailos jaunesnysis brolis ir ištikimiausias jo siekių įgyvendintojas Skirgaila, Jogailos valia gavęs valdyti vasalo teisėmis ne tik nuveiktojo Kęstučio Trakų kunigaikštystę (1382 m.), bet ir visą Vilnių (1386 m.) bei Polocką (1387 m.), galėjo gauti ir vasalinių (vietinių) monetų kalimo regaliją. Juolab kad jo siuzerenas rezidavo toli toli Krokovoje. O žinomame Skirgailos antspaude (Rimša, 2002, p. 97–98) pavaizduoto kunigaikščio skyde nupieštą *Liūtą* sugretinęs su Žemutinės pilies lobyje (ir ne tik jame) rastomis monetomis su *Žvėrimi (liūtu)*, knygos autorius galbūt būtų suvokęs, jog visos monetos su *Liūtu* yra Skirgailos, kaip Jogailos vietininko Lietuvai, pinigai. Dar toliau eidamas, galėtų suprasti, kad, matyt, Lietuvos senkapiouse rasta moneta *Dvigubas kryžius / Ietigalis su kryžium* (Douchis, Ivanauskas, 2002) gražiai „atsistoja“ į Jogailos monetų su *Dvigubu kryžiumi* gretas, papildydama lietuviškoms monetoms būdingų abipusiai heraldiškų anoniminių monetų seką. Natūralus abipusiai heraldiškų monetų dizaino principas yra valdovo (Jogailos) herbo (*Dvigubas kryžius skyde*) vaizdavimas averse ir Algirdaičių dinastinio heraldinio simbolio (*Ietigalis su kryžium*) – reverse. Ar tai nesisieja su Algirdo vietininko Trakų kunigaikštystėje Kęstučio monetomis, kurių averse pavaizduotas Gediminaičių heraldinis simbolis, žinomas kaip *Gedimino stulpai*, o reverse – didžiojo kunigaikščio Algirdo (vėliau ir Algirdaičių) ženklas *Ietigalis su kryžiumi*?

Kad ir kaip ten būtų, teigiamiausias aptariamų knygos padarinys – tai paskata naujoms mokslinėms diskusijoms, reikia tikėtis, privesiančioms prie sutarimo esminiais LDK numizmatikos klausimais.

Stasys Sajauskas

LITERATŪRA

- Kalkowski T., 1974. Tysiac lat monety polskiej. Kraków. 489 s.
- Kiersnowski R., 1982. Najdawniejsze monety litewskie. In: *Wiadomości Numizmatyczne*. R. XXVIII, z. 3–4, s. 129–169.
- Terleckas V. Diskutuotini pagoniškos Lietuvos savų pinigų klausimai. In: *Pinigų studijos*. 2002, Nr. 1, p. 60–72.
- Sajauskas S., Kaubrys D., 1993. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika. Vilnius. 454 p.
- Michelbertas M., 1989. Lietuvos numizmatikos įvadas. Vilnius, p. 35–38.
- Aleksiejūnas V., 1985. Pierwsze monety litewskie. In: *Biuletyn numizmatyczny*. Warszawa, Nr. 7–8 (207–208).

- Святिकास Е., 1996. Литовские монеты XIV–XV веков из средневековых могильников. In: *Материалы з I Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej „Białoruś, Litwa, Polska, Ukraina - wspólne dzieje pieniądza”*. Warszawa, s. 81–83.

- Kozubowski G., 1994. Monety Księstwa Kijowskiego w XIV w. In: *Wiadomości Numizmatyczne*. R. XXXVIII, z. 3–4 (149–150), s. 121–140.

- Лихачев Н. П., 1930. Материалы для истории русской и византийской сфрагистики. In: *Труды музея палеографии*, т. 2, с. 101–105.

- Ivanauskas E., 2000. Krikščioniškieji simboliai Jogailos ir Vytauto monetose. In: *Numizmatika*. Nr. 1, p. 47–52.

Kozubovskij G., 1998. Centry monietnoj čekanki na Ukraine v XIV st. (Kijev, Novgorod-Severskij, Orda). In: *Mennice między Bałtykiem a morzem Czarnym – Wspólnota dziejów*. Warszawa, s. 33–40.

Rimša E., 2002. 1385 m. Krėvos akto antspaudai. In: *Lie-*

tuvos užsienio politikos dokumentai. 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas. Vilnius, 2002, p. 97–98.

Douchis R., Ivanauskas E., 2002. New Vytautas half-groat excites Lithuanian numismatists. In: *The Knight*. V. 24, no 4.